

Objęcie wschodniej części Górnego Śląska przez Polskę w pomnikach i miejscach upamiętnień w województwie śląskim (1922–1939)

Okres międzywojenny zarówno w polskiej, jak i niemieckiej części Górnego Śląska obfitował w budowane w miastach i na wsiach pomniki, w liczbie dotąd niespotykanej w dziejach. O ile po niemieckiej stronie były to niemal wyłącznie pomniki z nazwiskiem żołnierzy z danej miejscowości poległych na frontach I wojny światowej, o tyle po polskiej stronie granicy sytuacja była odmienna. Większość z budowanych tu po roku 1922 upamiętnień oddawała cześć poległym powstańcom śląskim, co wyrażano głównie w napisach memoratywnych oraz w wyliczaniu nazwisk poległych w konkretnej miejscowości. Takie właśnie obiekty dominowały w miejscowym krajobrazie kulturowym.

Niektóre jednak, mniej liczne, lecz wznoszone od samego czasu wkroczenia wojsk polskich na Górny Śląsk, miały uczcić objęcie władzy przez Polskę nad wschodnią częścią Górnego Śląska. Ciekawe, że wiele z tych upamiętnień otrzymało formę kopców ziemnych, co było oczywistym nawiązaniem do polskiej i krakowskiej tradycji sypania Kopca Kościuszki, a w czasach dawniejszych kopców Krakusa i Wandy. Dalej kilka konkretnych przykładów.

Kopce

Bielszowice

Jesienią 1923 roku w Bielszowicach zaczęto budować pomnik na pamiątkę połączenia Górnego Śląska z Polską. Z inicjatywą wystąpił miejscowy oddział Związku Powstańców Śląskich, a do sypania przystąpili kombatanci powstań i górnicy. Podczas budowy przygrywała orkiestra kopalniana. Pomnik miał formę niewielkiego kilkumetrowego kopca pamiątkowego otoczonego podmurówką kamienną o średnicy 10 m, na którego szczycie położono kamień (głaz narzutowy). Obiekt nigdy nie został ukończony. Stał na skwerze na północ od kościoła parafialnego, obok figury św. Jana Nepomucena. Wokół urządzono niewielki park zwany plantami. Po wkroczeniu Wehrmachtu w 1939 roku Polacy musieli na rozkaz Niemców zniszczyć kopiec własnymi rękami. Ziemię przetransportowano na teren ogrodu przykościelnego, kamień zaś rozbito młotami¹.

¹ G. B. Marek, *Bielszowice...*, Ruda Śląska 1985, s. 95.

Imielin

Kopiec Wolności usypany został z okazji wkroczenia wojska polskiego w Imielinie przy obecnej ul. Wyzwolenia. Poświęcono go uroczystie 5 lipca 1922 roku podczas mszy polowej, którą odprawił na nim inicjator jego budowy, ks. Maksymilian Elsner. Na szczycie kopca stanął krzyż. Obiekt szczęśliwie przetrwał wojnę (jako jeden z dwóch na Górnym Śląsku, drugim jest piekarski Kopiec Wyzwolenia), a 3 maja 1981 roku odsłonięto na nim obelisk pamiątkowy poświęcony poległym powstańcom i ofiarom drugiej wojny światowej².

Kochłowice

Po zakończeniu działań bojowych III powstania śląskiego i włączeniu Kochłowic do Polski w 1922 roku powstał tam pod przewodnictwem Wincentego Rottera komitet, który zajął się sypaniem kopca dla uczczenia przyłączenia Śląska do Polski. Grunt pod kopiec na wzgórzu zwanym Skałą, gdzie znajdował się kamieniołom, podarował Jan Wyciślok. Sypanie nie zostało ukończone. W 1925 roku prace wznowiono przy udziale Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i harcerzy, lecz ostatecznie nigdy ich nie sfinalizowano. Po wojnie resztki kopca zniwelowano pod budowę bloków mieszkalnych przy ul. Kamiennej³.

Nowe Hajduki

Pierwszym polskim pomnikiem na terenie obecnego Chorzowa i jednym z pierwszych w polskiej części Górnego Śląska był monument upamiętnienie zjednoczenia Górnego Śląska z Polską w Nowych Hajdukach. Wzniesiono go na gminnym placu zabaw i boisku (Spielplatz), pełniącym też funkcje skweru, u zbiegu obecnych ulic H. Dąbrowskiego i J. Omańkowskiej (wówczas Schulstraße). Inicjatorem budowy był Komitet Główny Przyjęcia Wojsk Polskich w Nowych Hajdukach pod przewodnictwem Piotra Pawła Szczęsnego, utworzony 28 maja 1922 roku. Zezwolenie otrzymano dopiero 3 lipca. Pomnik odsłonięto w dniu wkroczenia wojska polskiego do Nowych Hajduk. Był to mały kopiec ziemny z niszą na fontannę od frontu, obsadzony kwiatami i zwieńczony kamieniem pamiątkowym w formie małego obelisku z napisem. Do kamienia była przymocowana marmurowa tablica z napisem i nazwiskami sześciu powstańców z Nowych Hajduk poległych w trzecim powstaniu śląskim. Na kamieniu wyryto napis: „Na pamiątkę / zjednoczenia / Górnego Śląska / z Matką Polską / 1922 r.”. W 1939 roku pomnik został zniszczony przez okupanta; po wojnie go nie odbudowano⁴.

² B. Kopiec, *Imielin, zarys dziejów*, Imielin 2004, s. 128.

³ A. Mańka, *Kronika Kochłowic i okolicy*, Bytom 1925, s. 32; P. Kwapulińska, *Miejsca pamięci narodowej w Rudzie Śląskiej: cz. I*, w: „Rocznik Rudy Śląskiej” 1982, s. 122.

⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół Akta miasta Chorzowa, sygn. 162; *Dzieje pracy*

Piekary Śląskie

Najbardziej okazałym i najbardziej znanym obiektem tego rodzaju jest Kopiec Wyzwolenia w Piekarach Śląskich. Jako pierwszy myśl budowy pomnika wysunął 20 sierpnia 1930 roku, podczas zlotu byłych powstańców w dziesiątą rocznicę II powstania śląskiego, komendant Korpusu Kadetów płk Kazimierz Florek ze Lwowa. Pochodzący z Szarleja Stanisław Mastalerz, dowódca pułku gliwickiego w III powstaniu śląskim, zaproponował konkretną formę kopca nawiązującą do obiektów krakowskich. Podobny kopiec usiłował usypać za Kalwarią już w 1883 roku znany działacz narodowy Wawrzyniec Hajda z okazji rocznicy bitwy wiedeńskiej.

Komitet budowy kopca zawiązano w roku 1932, a następnie wykupiono od hrabiego Henckel von Donnersmarcka grunt pod budowę na tzw. Kocich Górkach (zwanym też Radzińską Górą), w miejscu gdzie zbierali się powstańcy w 1919 roku. Miejsce dobrano tak, aby kopiec był doskonale widoczny z niemieckiego wówczas Bytomia. 20 sierpnia 1933 roku podczas uroczystości 250-lecia pobytu w Piekarach króla Jana III Sobieskiego w fundamentach złożono urny z ziemią z pól bitewnych oręża polskiego, z grobów królów Polski, grobów księży Józefa Szafranka, Norberta Bonczyka i Damrota, a nawet z leżących wówczas w Rzeszy Niemczy i Głogowa. Zgromadzeni złożyli uroczyste ślubowanie. Później dostarczano na plac budowy kolejne urny z ziemią z historycznych miejsc.

Techniczny projekt kopca wykonał i sprawował kierownictwo budowy inż. Eugeniusz Zaczynski z Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (późniejszy burmistrz Zakopanego, a po wojnie profesor Politechniki Śląskiej). Prace wykonywali fachowi robotnicy wraz z licznymi grupami i delegacjami społecznymi z Górnego Śląska i całej Polski oraz Polacy z zagranicy. Byli wśród nich członkowie różnych organizacji, sportowcy, studenci, liczne kobiety, żołnierze, policjanci. Najliczniej jednak obecni byli powstańcy, których codziennie pracowało kilkudziesięciu. Na placu budowy często pojawiał się Wojciech Korfanty wraz z rodziną. Ogółem przemieszczono 28 600 m sześciennych ziemi (w celu przyspieszenia prac położono tory specjalnej kolejki wąskotorowej, po których ludzie pchali wagoniki-koleby). Co roku pracowano od wiosny do jesieni. Nie używano ciężkiego sprzętu i większość robót wykonano siłą ludzkich mięśni. Kopiec, położony na wysokości 356 m n.p.m. miał wysokość 20 m.

Kopiec poświęcono uroczystie w niedzielę 20 czerwca 1937 roku, w 15. rocznicę wkroczenia wojska polskiego na Śląsk. Przybyły tłumy uczestników z Górnego Śląska i całego kraju. Mszę świętą odprawił biskup polowy Wojska Polskiego Józef Gawlina. Ołtarz polowy zdobiły wizerunek Matki Boskiej Piekarskiej oraz Orzeł Biały. Obecni byli senatorowie, posłowie, wojewoda śląski Michał Grażyński oraz wicepremier Eugeniusz Kwiatkowski, marszałek Sejmu Śląskiego Karol Grzesik,

wicewojewoda Tadeusz Saloni i prezes Związku Powstańców Śląskich Rudolf Kornke. Asystował oddział wojska pod komendą dowódcy katowickiej 23. Dywizji Piechoty płk. Jana Jagmina-Sadowskiego. Aktu poświęcenia dokonał biskup Gawlina, przy czym wypuszczono 5 000 gołębi pocztowych i oddano salut artyleryjski.

Niemcy nie zniszczyli kopca (nazywali go Kopcem Piłsudskiego – Pilsudski-Hügel), a po wojnie władze PRL nie interesowały się tym obiektem, który stopniowo niszczał. Dopiero w roku 1997 rozpoczęto jego renowację⁵.

Na szczycie kopca śląscy harcerze 30 maja 1937 roku złożyli płytę granitową jako hołd i wotum w 15-lecie przyłączenia Górnego Śląska do Polski. Widniał na niej napis „W 15-lecie oswobodzenia Śląska bohaterom Śląska – harcerze śląscy”⁶. W 1939 roku płytę zniszczył okupant.

Skrzyszów

W miejscowości tej w roku 1928 miejscowi powstańcy usypali Kopiec Wolności na pamiątkę dziesięciolecia niepodległości Polski. Położony był przy obecnej ul. 1 Maja, pomiędzy ówczesnym przedszkolem a domem Józefa Ośliżło. Na szczycie położono trójkatny kamień z datami trzech powstań. Monument zniszczyli hitlerowcy w 1939 roku⁷.

Pomniki figuralne

Poza kopcami patrioci polscy na Śląsku wzniesli liczne monumenty o charakterze figuralnym. Niektóre z nich, omówione dalej, poświęcono połączeniu Górnego Śląska z Macierzą w 1922 roku

Dąbrówka Wielka

Pomnik Wolności powstał ze składek na pamiątkę połączenia Górnego Śląska z Polską. Miał formę ściętego ostrosłupa murowanego z kamienia polnego, na którym umieszczono dwie tablice z napisami. Całość zwieńczona była płytą, na której na kuli spoczywał pełnoplastyczny orzeł z

⁵ *Wspaniała manifestacja uczuć narodowych w Piekarach Śląskich w piętnastą rocznicę wkroczenia Wojsk Polskich na Śląsk*, „Polska Zachodnia”, nr 168, 21 czerwca 1937 r., s. 1; *Uroczystość w Piekarach Śląskich z okazji 15-lecia wkroczenia wojsk polskich*, „Polonia” nr 4554, 21 czerwca 1937 r., s. 6; *O Kopcu Wyzwolenia*, Kopiec Wyzwolenia w Piekarach Śląskich, <http://kopiec.piekary.pl/o-kopcu-wyzwolenia/> [dostęp 05.06.2022].

⁶ *Harcerze u stóp Matki Boskiej Piekarskiej*, „Polska Zachodnia”, nr 147, 31 maja 1937 r., s. 1; *Przygotowania do obchodu 15-rocznicy wkroczenia wojsk polskich na Śląsk*, „Polska Zachodnia”, nr 148, 1 czerwca 1937 r., 8.

⁷ *Nie można zapomnieć*, Nowiny.pl, 28.09.2004, <https://www.nowinyraciborskie.pl/egazeta/nowiny-wodzislawskie/2004-09-28/4267-nie-mozna-zapomniec.html> [dostęp: 05.06.2022].

rozpostartymi skrzydłami. Napis głosił: „Na Pamiątkę Złączenia Górnego Śląska z Polską dnia 22 czerwca 1922”. Pomnik odsłonięto prawdopodobnie w 1922 roku na miejscu obecnej przychodni zdrowia przy ul. Przyjaźni. Plac, na którym stał, został zadrzewiony i ogrodzony na koszt gminy. W 1939 roku monument został zniszczony przez okupanta i już nigdy go nie odbudowano⁸.

Halemba

Pomnik powstańców na pamiątkę połączenia Śląska z Polską odsłonięto w 1937 roku u zbiegu obecnych ulic 1 Maja i Kłodnickiej na skwerku koło kościoła. Na trzystopniowym postumencie ustawione były cztery słupy z kulami flankujące obelisk w formie czterech ustawionych na sobie coraz to mniejszych bloków kamiennych – tworzących rodzaj schodkowej piramidy – na którym znajdowała się pełnoplastyczna rzeźba orła z rozpostartymi skrzydłami. Na ścianach obelisku umieszczono tablice z napisami, m.in. majuskułą: „Na pamiątkę / złączenia / Śląska z Polską / 20 VI 1922 r. / 20 VI 1937 r.”. Całość została ogrodzona słupkami łączonymi łańcuchem. W 1939 roku pomnik został zniszczony przez okupanta. Po wojnie już go nie odbudowano⁹.

Klimzowiec

Pomnik bohaterów poległych w walce o niepodległość i przyłączenie Śląska do Macierzy odsłonięto 27 czerwca 1937 roku przed ówczesną szkołą powszechną nr III w Klimzowcu przy ul. Szkolnej (obecnie Przedszkole nr 6 przy ul. Franciszkańskiej). Miał formę murowanej otynkowanej ściany zwieńczonej gzymsem i dwiema kulami. Na ścianie widniał napis „Bohaterom poległym w walce o niepodległość i przyłączenia Śląska do Macierzy” oraz daty „23.VI.1922–23.VI.1937”. Przed ścianą leżała płyta kamienna z dolomitu z krzyżem powstańczym, umieszczona pochyło na podmurówce. Pomnik, zaprojektowany przez architekta Chojnowskiego, ufundowały miejscowe organizacje polskie i mieszkańcy Klimzowca. Inicjatorem budowy był nauczyciel Józef Piątkowski. Uroczystość odsłonięcia rozpoczęła Msza święta w pobliskim kościele, a po odsłonięciu odbyły się defilada i mecz piłki nożnej. Pomnik został zniszczony przez okupanta w 1939 roku, do czego użyto pod strażą miejscowych Polek. Odbudowano go w zmienionej postaci w 1963 roku¹⁰.

Pszów

⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół Akta gminy Dąbrówka Wielka, sygn. 69, 112, 113; Zespół Urząd Wojewódzki Śląski Wydział KB, sygn. 665; „Wiadomości Turystyczne”, nr 1–2 z 1934 r.; *Poświęcenie sztandaru powstańców w Wielkiej Dąbrówce*, „Polska Zachodnia”, nr 264, 23 września 1928 r., s. 2.

⁹ A. Brzezina, et al., *Halemba. Historia i teraźniejszość parafii Matki Boskiej Różańcowej*, Halemba 1997; na podstawie fot. w zbiorach p. Barbary Dworak z Rudy Śląskiej-Nowego Bytomia.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Katowicach, Prezydium MRN w Chorzowie, sygn. 1038.

Obelisk upamiętniający powrót Górnego Śląska do Polski powstał z inicjatywy Rady Gminy w Pszowie (na mocy uchwały z 9 marca 1922 roku). Kształt pomnika zaprojektował ówczesny naczelnik gminy Pszów Henryk Rzodeczko. Kamienie szare do budowy cokołu wydobyto z kościoła, a ciemne z szybu *Ignacy* kopalni *Anna*; cegły dostarczył właściciel miejscowej cegielni Józef Szolc. Orzeł na maszcie został ufundowany przez Emanuela Żydka i wykonany w warsztatach kopalni *Anna*, a prace emalierskie wykonała huta *Silesia* w Rybniku. Na pomniku umieszczono napis „Na pamiątkę połączenia Górnego Śląska z Polską 1922 r.”.

Obiekt odsłonięto 3 lipca 1922 roku, w przededniu wkroczenia do gminy oddziałów wojska polskiego. Poświęcił go miejscowy proboszcz ks. kanonik Mikołaj Knosała. Pomnik został wysadzony 3 września 1939 roku po wkroczeniu Niemców (przedtem niejaki Łatka wspiął się na ochotnika boso po maszcie i strącił na ziemię orła). Monument odbudowano i odsłonięto 3 września 1987 roku¹¹.

Ruda Śląska

Pierwszym polskim monumentem wzniesionym po przejściu Rudy przez Polskę był Pomnik Wolności autorstwa rzeźbiarza Ludwika Żochowskiego z Miechowa. Odlew brązowy wykonała firma „Słupczyński i Tyrała” z Poznania. Przedstawiał on naturalnej wielkości postać powstańca jako żołnierza-robotnika ze złotym rogiem w prawej ręce i sztandarem w lewej, kierującego wzrok na zachód, w stronę niemieckiego wówczas Zabrze. Cokół w kształcie prostopadłościanu z flankującymi go pylonami wykonano z granitu, widniała na nim wykonana z brązu tablica w kształcie tarczy z napisem: „NA PAMIĄTKĘ / ZJEDNOCZENIA / ŚLĄSKA Z MA- / CIERZĄ POLSKĄ / R. P. 1922”. Na tablicy stał orzeł polski z rozpostartymi skrzydłami. Koszt budowy, wynoszący 20 000 zł, pokryto głównie ze składek mieszkańców Rudy. Budową pomnika zajmował się specjalny komitet z miejscowym sędzią powiatowym Bronisławem Podoleckim na czele. W jego skład wchodził: pani Kwiatkowska, marszałek Sejmu Śląskiego Konstanty Wolny, naczelnik Przybyłowicz, starosta świętochłowski Józef Potyka, burmistrz Królewskiej Huty Paweł Dombek oraz prezes Związku Powstańców Karol Grzesik. Obiekt stanął na ówczesnym Rynku (obecnie pl. Żwirki i Wigury), na rogu ulic przy obecnym łuku linii tramwajowej.

Monument odsłonięto 2 listopada 1924 roku, w Dzień Zaduszny. Uroczystości asystowała kompania honorowa 75. pułku piechoty z orkiestrą wojskową. Kazanie wygłosił i obiekt poświęcił jezuita ks. Piechowski, a odsłonięcia dokonał były naczelny wódz III powstania śląskiego ppłk Maciej Mielżyński. Wśród przemawiających był też znany miejscowy działacz polski Antoni Sieroń. Uroczystość zakończyły bankiet, koncert i przedstawienie teatralne¹². Pomnik zniszczony został w

¹¹ R. Paciok, *Giskana od Fyrcoka: Frycok cz. III i IV*, Żory 1996, s. 140.

¹² *Pomnik Wolności*, „Polonia”, nr 21, 17 października 1924 r., s. 4; *Pomnik Wolności w Rudzie*.

1939 roku po wkroczeniu Niemców i nigdy go nie odbudowano.

Siemianowice (Huta Laura)

Pomnik ku czci powrotu Śląska do Polski miał formę ustawionego na dwustopniowym postumencie prostopadłościanu z nieobrobionych kamieni zwieńczonego gzymsem, na którym, na kuli, stała pełnoplastyczna rzeźba orła z rozpostartymi skrzydłami, kruszącego kajdany. Napis głosił: „1335–1922 / Na / Pamiątkę Wielkiej / Chwili / ufundował Zespół / Komisariatu Policji / w Siemianowicach pod / kierownictwem podkomisarza / Drzewuszewskiego Wincentego / w dniu / 3 maja 1925”. Daty na pomniku oznaczały utratę Śląska przez Polskę (zrzeczenie się przez Kazimierza Wielkiego) oraz powrót jego części do Macierzy.

Ufundowany przez policjantów pomnik odsłonięto przy ul. Szkolnej w Hucie Laurze (obecnie Siemianowice), przed domem mieszkalnym komendy policji. W 1939 roku został zniszczony przez okupanta. Po wojnie cokół pomnika leżał porzucony na terenie pobliskiej szkoły, a w miejscu jego pierwotnej lokalizacji wybudowano blok mieszkalny.

W 1996 roku pomnik został odbudowany w podobnym kształcie, lecz w innym miejscu (koło obecnej Komendy Miejskiej Policji przy ul. Jana Pawła II), a odsłonięto go 11 listopada. Inicjatorzy wykorzystali do tego fotografię pomnika znaną w Miednoje w Rosji przy zwłokach jednego z policjantów śląskich więzionych w obozie w Ostaszkowie i zamordowanych w roku 1940. Autorami nowej aranżacji pomnika są Mirosław i Jacek Kicińscy¹³.

Żytna

Pomnik Wolności powstał z inicjatywy miejscowego Związku Powstańców Śląskich Uchodźców Powiatu Racibórz z kierownikiem szkoły Michałem Menclem na czele. Ufundował go inż. Fryda, dzierżawca państwowego majątku w sąsiedniej Dzimierzy. Na trójstopniowym postumencie stanął blok kamienny, na którym umieszczono ścięty ostrosłup zwieńczony kilkustopniowym gzymsem oraz napis „NA WIECZNĄ / PAMIĄTKĘ / PRZYŁĄCZENIA / GÓRNEGO / ŚLĄSKA / DO POLSKI / 1922”.

Pomnik odsłonięto 14 października 1928 roku. Uroczystość rozpoczęła się połową Mszą świętą odprawioną przez ks. proboszcza Augustyna Raska z Pstrążnej, a pomnik odsłonił pan Biolik w zastępstwie starosty rybnickiego Jana Wyglendy. Podczas uroczystości przygrywała orkiestra

Manifestacja Narodowa, „Polonia”, nr 37, 3 listopada 1924 r., s. 2; F. G., *Pomnik Wolności w Rudzie Śląskiej*, „Nowości Ilustrowane”, nr 47, 22 listopada 1924 r., s. 3 – 4.

¹³ *Co dzień przynosi?*, „Polonia”, nr 223, 19 sierpnia 1925 r., s. 5; Z. Janeczek, *Od Sancovic do Siemianowic*, Siemianowice 1993, s. 289; A. Garbas, *Pomnik „na pamiątkę wielkiej chwili” – osobista próba ratowania pamięci o przeszłości Siemianowic Śląskich*, „Siemianowicki Rocznik Muzealny” 2007, nr 6, s. 104–109.

kopalni Rydułtowy. Po obiedzie odbyła się zabawa taneczna¹⁴.

Tablice pamiątkowe

Skromniejszą formą upamiętnienia przyłączenia części Górnego Śląska do Polski były tablice pamiątkowe umieszczane na gmachach użyteczności publicznej.

Rybnik

Tablica ku czci złączenia Górnego Śląska z Polską wykonana została z czarnego marmuru z wyrytym złoconym napisem: „Na wieczną pamiątkę złączenia Górnego Śląska z Polską / w czerwcu 1923 r.” Odsłonięto ją na ścianie ratusza na Rynku w Rybniku w pierwszą rocznicę przyłączenia miasta do Polski, w czerwcu 1923 roku. Została zniszczona przez okupanta w 1939 roku. W 1982 roku odtworzono ją w zmienionym kształcie i umieszczono na dawnym miejscu¹⁵.

Tarnowskie Góry

Tablica ku czci połączenia Śląska z Macierzą w Tarnowskich Górach wykonana z czarnego marmuru. Napis złotymi literami „Nie rzucim ziemi skąd nasz ród / 15 czerwca 1922–1923 / ku uczczeniu pamięci złączenia ziemi / Piastowskiej z macierzą, w pierwszą rocznicę / Obywatele”. Tablicę odsłonięto w pierwszą rocznicę przejęcia przez Polskę Górnego Śląska, 15 czerwca 1923 roku na ścianie gmachu ratusza w Tarnowskich Górach (po lewej od wejścia). Ufundowały ją miejscowe polskie banki. Została zniszczona przez hitlerowców w 1939 roku¹⁶.

W latach 1922–1939 w polskiej części Górnego Śląska powstawały pomniki powstańcze będące przede wszystkim wyrazem polskich uczuć patriotycznych. Poświęcono je bojownikom walczącym z bronią w ręku o przyłączenie Śląska do Polski oraz samemu aktowi połączenia z Macierzą. Mimo powstania kilku dość udanych artystycznie obiektów, wiele monumentów raziło swym prymitywizmem, na co uskarżał się nawet przedwojenny konserwator zabytków Tadeusz Dobrowolski. Pomniki polskie zniszczono prawie bez wyjątku w roku 1939, a tylko niektóre z nich odbudowano w okresie powojennym.

Po zmianie przynależności państwowej nowi władcy zawsze dbali w pierwszym rzędzie o

¹⁴ *Z Rybnickiego*, „Polska Zachodnia”, nr 296, 25 października 1928 r., s. 6.

¹⁵ *Z Rybinckiego*, „Katolik Codzienny”, nr 140, 22 czerwca 1923 r., s. 4; F. Idzikowski, A.

Trunkhardt, *Dzieje miasta Rybnika i dawniejszego państwa rybnickiego na Górnym Śląsku*, Rybnik 1925, s. 144; *Rybnik. Zarys dziejów miasta*, red. J. Walczak, Katowice 1986, s. 477.

¹⁶ J. Nowak, *Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry*, Tarnowskie Góry 1927, s. 174; B. Hager, *Obrazki tarnogórskie*, Tarnowskie Góry 1992, s. 24.

usunięcie śladów „obcego panowania”. Ten sam los spotkał pomniki cesarza Wilhelma w roku 1922 i tak liczne polskie pomniki powstańcze w roku 1939. Co prawda część polskich monumentów odbudowano po wojnie, jednak zazwyczaj w zupełnie innym kształcie. Nowy ustrój po 1945 roku nie sprzyjał zbyt manifestowaniu czci dla powstańców, tak więc większość przedwojennych pomników nie doczekała się odbudowy. Ich wygląd i lokalizacja poszły w zapomnienie i obecnie z wielkim tylko trudem można próbować je przywrócić ludzkiej pamięci.

Jeśli chodzi o wartość artystyczną omówionych obiektów, jak już wspomniano, była ona raczej przeciętna. Projektowali je i wykonywali miejscowi majstrowie budowlani i kamieniarze, co powodowało, że nie przekroczyły średniego poziomu artystycznego. Niemniej jednak pozostawały ważnym punktem odniesienia w danej miejscowości – tutaj gromadzili się mieszkańcy na patriotyczne uroczystości i koło nich toczyło się życie każdej gminy.

Bibliografia

Opracowania

Brzezina A. et al., *Halemba. Historia i teraźniejszość parafii Matki Boskiej Różańcowej*, Halemba 1997.

Dzieje pracy Górnego Śląska, red. H. Cepnik, Katowice–Lwów, 1927.

Garbas A., *Pomnik „na pamiątkę wielkiej chwili” – osobista próba ratowania pamięci o przeszłości Siemianowic Śląskich*, „Siemianowicki Rocznik Muzealny” 2007, nr 6, s. 104–109.

Hager B., *Obrazki tarnogórskie*, Tarnowskie Góry 1992.

Idzikowski F., Trunkhardt A., *Dzieje miasta Rybnika i dawniejszego państwa rybnickiego na Górnym Śląsku*, Rybnik 1925.

Janeczek Z., *Od Sancovic do Siemianowic*, Siemianowice 1993.

Kopiec B., *Imielin, zarys dziejów*, Imielin 2004.

Kwapulińska P., *Miejsca pamięci narodowej w Rudzie Śląskiej*, cz. I, „Rocznik Rudy Śląskiej” 1982, s. 122.

Mańka A., *Kronika Kochłowic i okolicy*, Bytom 1925.

Marek G. B., *Bielszowice...*, Ruda Śląska 1985.

Nowak J., *Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry*, Tarnowskie Góry 1927.

Paciok R., *Giskana od Fycoka: Frycok cz. III i IV*, Żory 1996.

Rybnik. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku, red. J. Walczak, Katowice 1986.

Materiały archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół Akta gminy Dąbrówka Wielka, sygn. 69, 112, 113.

Archiwum Państwowe w Katowicach, Prezydium MRN w Chorzowie, sygn. 1038.

Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół Akta miasta Chorzowa, sygn. 162;

Zespół Urząd Wojewódzki Śląski Wydział KB, sygn. 665.

Materiały prasowe

Co dzień przynosi?, „Polonia” 1925, nr 223, s. 5.

F.G., *Pomnik Wolności w Rudzie Śląskiej*, „Nowości Ilustrowane” 1924, nr 47, s. 3 – 4.

Harcerze u stóp Matki Boskiej Piekarskiej, „Polska Zachodnia” 1937, nr 147, s. 1.

Pomnik Wolności, „Polonia” 1924, nr 21, s. 4.

Pomnik Wolności w Rudzie. Manifestacja Narodowa, „Polonia” 1924, nr 37, s. 2.

Poświęcenie sztandaru powstańców w Wielkiej Dąbrówce, „Polska Zachodnia” 1928, nr 264, s. 2.

Przygotowania do obchodu 15-rocznicy wkroczenia wojsk polskich na Śląsk, „Polska Zachodnia”, 1937, nr 148, s. 8.

Uroczystość w Piekarach Śląskich z okazji 15-lecia wkroczenia wojsk polskich, „Polonia” 1937, nr 4554, s. 6.

„Wiadomości Turystyczne” 1934, nr 1–2.

Wspaniała manifestacja uczuć narodowych w Piekarach Śląskich w piętnastą rocznicę wkroczenia Wojsk Polskich na Śląsk, „Polska Zachodnia” 1937, nr 168, s. 1.

Z Rybnickiego, „Polska Zachodnia” 1928, nr 296, s. 6.

Z Rybinckiego., „Katolik Codzienny” 1923, nr 140, s. 4.

Strony internetowe:

O Kopcu Wyzwolenia, Kopiec Wyzwolenia w Piekarach Śląskich, <http://kopiec.piekary.pl/o-kopcu-wyzwolenia/> [dostęp 05.06.2022].

Nie można zapomnieć, Nowiny.pl, [dostęp 28.09.2004],

<https://www.nowinyraciborskie.pl/egazeta/noviny-wodzislawskie/2004-09-28/4267-nie-mozna-zapomniec.html> [dostęp 05.06.2022].